

Vincent Hunink

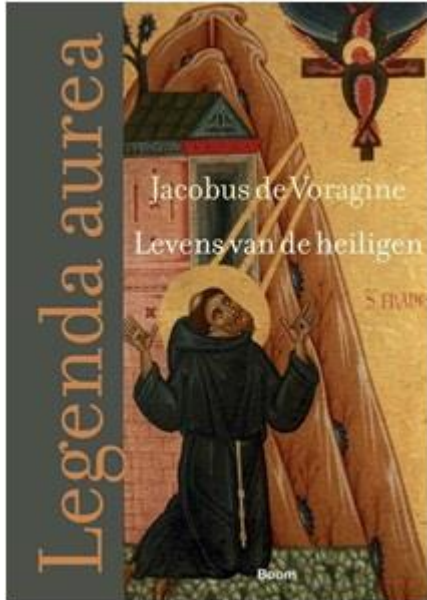
De Legenda aurea

Een duizelingwekkende grabbelton vol feitjes en weetjes over heiligen

Vincent Hunink (1962) is universitair docent Latijn en Vroegchristelijk Latijn en Grieks aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Daarnaast publiceert hij onder het motto oud maar nieuw geregeld vertalingen van Romeinse auteurs. Zo vertaalde hij uit het Latijn en Neo-Latijn geschiedenis, filosofie, retorica, reisverslagen en didactisch proza van bekende (Cicero, Tacitus, Caesar, Seneca en Augustinus) en minder bekende auteurs (zoals Velleius Paterculus' Van Troje tot Tiberius. De geschiedenis van Rome). Ook voorziet hij zijn vertalingen van voortreffelijke annotaties en inleidingen. In 2011 ontving hij de Letterenfonds Vertaalprijs voor literaire non-fictie. Deze bespreking van de Legenda aurea – levens van de heiligen van Jacobus de Voragine, uit het Latijn vertaald door Carolien Hilhorst-Boink en Ton Hilhorst, verscheen eerder op 15 oktober 2022 in Boeken & Wetenschap van de Volkskrant.

De *Legenda aurea*

Een duizelingwekkende grabbelton vol feitjes en weetjes over heiligen

Ergens halverwege de *Legenda aurea*, een groot 13de-eeuws boek over christelijke heiligen, duikt opeens de Romeinse filosoof Seneca (1ste eeuw) op. We lezen hoe keizer Nero zijn oude leermeester laat kiezen aan welke tak van een boom hij opgehangen wil worden. Als de keizer vervolgens wreed een zwaard boven zijn hoofd laat bungelen, buigt Seneca bang het hoofd. ‘Ik ben een mens,’ zegt hij dan, ‘en daarom vrees ik de dood en sterf ik tegen mijn wil.’ Toch krijgt hij van Nero gedaan dat hij mag sterven op de manier die hij wil: hij vraagt om een bad voor hem klaar te maken. In zijn beide armen laat hij een flinke snee kerven en zo beëindigt hij ‘in een enorme stroom bloed’ zijn leven. Aldus blijkt zijn naam Seneca een voorspellende waarde te hebben gehad:

die staat dan voor *se necans*, Latijn voor ‘zichzelf dodend’.

In dit korte verhaal gaat historisch gezien een hoop mis. Voor de anekdotes over de boom en het zwaard bestaan geen goede bronnen. Erger nog, de uitspraak van de bange Seneca is volkomen onkarakteristiek. De filosoof staat juist bekend als een onverstoorbare stoïcijn, die zijn dood dapper en waardig tegemoet ging. Dat blijkt uit de beroemde beschrijving van Seneca’s einde door de geschiedschrijver Tacitus (*Annalen* 15, 60-64). De ‘enorme stroom bloed’ is een opgeblazen, sensatieachtig detail (bij Tacitus vloeit Seneca’s bloed juist zo traag dat hij vergif moet gebruiken om te sterven) en de uitleg van de naam is weliswaar mooi bedacht, maar etymologisch uit de lucht gegrepen.

En ja, wat heeft dit verhaal met christelijke heiligen te maken? Van Seneca werd vaak verteld dat hij contacten had met de apostel Paulus, maar dat verband wordt hier niet gelegd. De context is ingewikkelder. In een groot verhaal over de apostel Petrus komt op een bepaald moment keizer Nero ter sprake. Dat brengt de verteller op een lange uitweiding over Nero’s misdaden, waaronder de moord op zijn moeder en de brand van Rome in het jaar 64. Smakelijke verhalen, natuurlijk, die hij maar al te graag opneemt, ook al is het verband met Petrus minimaal. En zo is dus ook Seneca tussen de heiligen beland. Als zijweg van een zijweg.

Duizelingwekkende wonderverhalen

De omvangrijke verzameling verhalen in de *Legenda aurea* werd samengesteld door de dominicaner monnik Jacobus de Voragine (Iacopo di Varazze, ca. 1228-1298). Van

dat in het Latijn geschreven boek is nu een complete vertaling verschenen, door de classici Ton Hilhorst en Carolien Hilhorst-Boink. Sinds 1358 was dat niet meer in ons taalgebied gebeurd, dus het mocht wel weer. Zeker omdat het belang van het boek moeilijk is te overschatten. Op de omslag is een fraai citaat gedrukt van de vroegere *Volkskrant*-criticus Kees Fens: ‘Honderdduizenden zijn door zijn werk gesticht: duizenden kunstenaars hebben voorvallen en motieven aan de *Legenda aurea* ontleend. In ontelbare kerken blijft veel in het duister als men Jacobus’ wonderverhalen niet kent.’

De vuistdikke en rijk geïllustreerde vertaling telt ruim duizend bladzijden en er is door de vertalers ruim dertig jaar aan gewerkt. Ook in andere opzichten is het een duizelingwekkend werk, een boek van superlatieven: Jacobus behandelt talrijke christelijke heiligen uit oudheid en middeleeuwen, vele honderden, in een totaal van 154 korte en lange hoofdstukken. Daarbij komen nog 24 hoofdstukken over kerkelijke feesten, ook de wat minder bekende zoals Kruisverheffing en de Geboorte van Maria.

Het geheel is geordend volgens de liturgische kalender van het kerkelijk jaar, dat begint met de advent. Uit alle hoeken en gaten heeft Jacobus zijn verhalen bij elkaar gebracht. Geen bron wordt geschuwd: de Bijbel, hoge en lage Latijnse literatuur, kerkvaders, geleerden, alles wat stof oplevert. En per heilige krijgen we een bonte veelheid aan gegevens voorgeschoteld. Vaak begint hij met een paar fantasievolle naamsverklaringen (vergelijkbaar met de genoemde van ‘Seneca’), die er vrijwel altijd totaal naast zitten. Zo komt ‘Augustinus’ volgens Jacobus misschien van *augeo* (vergroten), *astin* (stad) en *ana* (omhoog). Daar klopt niets van, maar het maakt de naam wel iets betekenisvol, waarbij de gedachte aan Augustinus’ werk *De stad van God* moeiteloos opkomt.

Op de naam volgt doorgaans een reeks anekdotes en verhalen over de heilige, globaal op biografische volgorde. Een paar details over geboorte en babyjaren, vooral als die tot markante wonderen leiden (een zwerm bijen bedekt het gezicht van de baby Ambrosius en gaan zijn mond in en uit, waarna ze hoog opvliegen: symbool van zijn latere grootheid), en dan zo veel mogelijk opmerkelijke daden en woorden. Daarin spelen vaak conflicten met heidense of duivelse tegenstrevers, of het betreft wonderen en leerzame of bizarre uitspraken.

Een heldere verhaallijn of een hechte structuur is daarbij ver te zoeken. Geregeld doen de opeenvolgende hoofdstukken denken aan een soort grabbelton van feitjes en weetjes, meer dan aan doordachte en goed gecomponeerde levensbeschrijvingen. Alsof je steeds de synopsis van een film of tv-serie krijgt voorgeschoteld met de korte samenvatting van de handeling, in plaats van de handeling zelf. Daardoor is de *Legenda aurea* geen meeslepend boek om van kافت tot kافت te lezen. Het is meer een bladerboek, waar je als 21ste-eeuwse lezer in grasduint, soms met een glimlach van herkenning, vaker met verbazing. Een naslagwerk ook, handig om gericht details in op te zoeken. Bijvoorbeeld ter verklaring van bijzonderheden op schilderijen met heiligen. Want de kans is groot dat de kunstenaar eerst de betreffende passage in Jacobus heeft gelezen.

Sluitstuk

De 21ste-eeuwse lezer was overigens bepaald niet Jacobus' doelpubliek. Zijn opzet was compleet anders: hij wilde een grote materiaalverzameling bieden waarmee katholieke priesters hun preken konden illustreren of opbouwen. Dat accent is vermoedelijk niet toevallig: de dominicaner orde is van oudsher sterk gericht geweest op prediking. Jacobus' doel verklaart meteen het gebrek aan structuur en de overmatige aandacht voor pakkende feiten en sterke uitspraken. De predikant moest daar zelf wat van maken.

Deze complete *Legenda aurea* is tevens voorzien van een omvangrijke inleiding, waarin de vertalers breed uithalen. Ze behandelen Europese geschiedenis en literatuur, maar ook termen uit liturgie, kerkbouw en hiërarchie, of de diverse soorten engelen en demonen. Het lijkt een korte cursus westerse christelijke cultuur. Dat is dit boek misschien ook wel geworden.

Jacobus' *Legenda aurea* was in zekere zin een sluitstuk. Het vormde een afronding van de hele periode van christelijke oudheid en middeleeuwen, en is er een typerend voorbeeld van. Dat laat ook de wisselvallige receptie in de perioden erna zien: in de 17de en 18de eeuw wilde men van dit bonte werk niets weten.

En deze Nederlandse vertaling? Is die een nieuw begin? Of ook eerder een eindpunt, een laatste grote uiting van christelijke cultuur en geschiedenis, waarna 'de laatste het licht uitdoet'? Veel kerken uit het citaat van Kees Fens zijn intussen al gesloten, het christelijk verleden verdwijnt uit het straatbeeld en het bewustzijn, en eeuwenoude kloosterordes worden in de Lage Landen opgeheven. Wie gaat deze *Legenda aurea* nog lezen? De vertalers hebben in ieder geval alles geleverd om de toegang tot dit rijke maar ook vreemd geworden verleden open te houden. Aan hen zal het niet liggen.